

esseitá

— Michel de —
MONTAIGNE

OSA III

WSOY

Michel de

MONTAIGNE

esseitá

OSA III

Suomentanut ja selityksin varustanut

RENJA SALMINEN

Suomentaja kiittää WSOY:n kirjallisuussäätiötä tuesta.
Niilo Helanderin Säätiö on tukenut teoksen toimitustyötä.

Ranskankielinen alkuteos
ESSAIS III

Suomenkielinen laitos © Renja Salminen ja WSOY 2015

ISBN 978-951-0-39556-1

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

Lukijalle	vii
Esipuhe	ix
1 Hyödystä ja kunniallisuudesta.....	I
2 Katumuksesta	24
3 Kolmenlaisesta seurasta.....	44
4 Harhautuksesta.....	61
5 Vergiliuksen säkeistä	77
6 Vaunuista.....	170
7 Korkean aseman haitoista	197
8 Keskustelutaidosta	205
9 Turhuudesta	239
10 Tahdon hallinnasta	328
11 Rammoista	362
12 Kasvonpiirteistä	378
13 Kokemuksesta.....	420
Montaignen elämäkerta pääpiirteissään	504
Editointiperiaatteita	511
Kirjallisuutta	513
Erisnimiluettelo.....	518

LUKIJALLE

Vuonna 2001 alkanut seikkailuni Montaigne-vuoristossa on päättynyt. Matka on ollut pitkä ja vaiherikas. Sen varrella on ollut loivasti kumpuilevia rinteitä ja leppoisia ylätasankoja, mutta myös rotkoja ja jyrkäniteitä, jäätikköjä ja lumimyrskyjä; palkintona laajoja näkymiä eurooppalaiseen kulttuurihistoriaan antiikista renessanssin kautta nykyaikaan. Esseiden kolmannen osan suomennos noudattaa samoja linjoja kuin kaksi ensimmäistä. Olen selittänyt editointiperiaatteeni ensimmäisen osan esipuheessa, s. xxx-xxxiii, ja uudelleen kolmannessa osassa, s. 511, missä on myös yhteenvedo Montaignen elämän tärkeimmistä tapahtumista, laajennettu lähdeluettelo sekä erisnimiluettelo.

Kiitän WSOY:tä siitä, että se on kustantamalla *Esseet* halunnut osallistaa edistää ranskalaisen kirjallisuuden tuntemusta Suomessa. Samoin kiitän erinomaisesta työstä Jyväskylän yliopiston latinan kielen emeritusprofessori Tuomo Pekkasta, joka on tarkastanut latinan- ja kreikkankielisten sitaattien käännökset. Erityisen suuressa kiitollisuudenvelassa olen kustannustoimittajalleni Saara Pääkköselle, jonka korkea ammattitaito on työni valmistumisen kannalta ollut ratkaisevan tärkeä. Olemme yhdessä pohtineet käännöksen monilukuisia ongelmia ja onnistuneen ratkaisun löydettyämme jakaneet oivaltamisen ilon. Saara Pääkkönen on lukenut käsikirjoitustani sitä mukaa kuin se on valmistunut, tarkastanut oikovedoksen ja auttanut minua merkittävästi tekstin stilisoinnissa. Yhteistyömme on ollut meille molemmille sekä hauska että rikastava kokemus. Lopuksi haluan lähettää lämpimät ajatukseni kaikille Montaignen ystäville Suomessa ja kutsun heidät osallistumaan yhteisen matkamme viimeiseen etappiin.

Helsingissä joulukuussa 2014

Renja Salminen

ESIPUHE

Esseiden kolmas kirja liittyy saumattomasti kahteen ensimmäiseen, mutta on samalla itsenäinen kokonaisuus ja monella tavoin erikois-
asemassa edellisiin verrattuna. Se on Montaignen vanhuudenteos,
joka koostuu vuoden 1588 painoksesta (=B) ja hänen siihen vuosi-
na 1588–1592 tekemistään lisäyksistä (=C). Montaigne lukee, kor-
jaa ja kommentoi omaa tekstiään, tai kuten Sergio Solmi sanoo
esseiden italiankielisen käännöksen esipuheessa (Garavini, 2005,
s. xv), teksti on vuoropuhelua kahden eri Montaignen välillä, van-
hempi Montaigne keskustelee muutamaa vuotta nuoremman vel-
jensä kanssa. Tämä kahden tekstin vuorottelu tekee kokonaisuus-
desta entistä tilkkutäkkimäisempää. Erityisesti viittaussuhteita on
usein vaikea hahmottaa. Montaigne harhautuu pitkille sivupoluille,
mutta se ei huolestuta häntä. »Eksyn aiheesta, mutta pikemmin tie-
ten tahtoen kuin vahingossa. Aivoitukseni seuraavat toisiaan, vaikkakin
joskus matkan päästä, ja liittyvät toisiinsa, vaikkakin mutkan
kautta.»

Montaigne ei enää ole nuori aatelismies, joka merkitsee muistiin
mietteitään aikansa kuluksi ja ystäviensä iloksi. Pitkä ulkomaan-
matka on laajentanut hänen kokemuspiiriään. Hän on Bordeaux'n
määri ja usein nähty vieras Ranskan hovissa, poliittinen vaikuttaja,
joka ottaa kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin ja jota päättäjät, sekä
katoliset että protestantit, myös kuuntelevat. Teksti on aikaisem-
paakin voimakkaampaa ja persoonallisempaa. Siinä on vähemmän
antiikista lainattuja anekdootteja ja enemmän Montaignen omia
kokemuksia, 1500-luvun politiikkaa ja juridiikkaa. Tyyli on vapau-
tunutta ja värikästä, milloin jyrisevän maskuliinista, milloin ironis-
ta ja usein tarkoituksellisen hiomatonta. Se sisältää anakoluutteja,

ellipsejä ja inversioita. Erityisen luonteenomaista on leikittely kiel-
len ilmaisukeinoilla ja iskevillä sanonnoilla: »Je hais *cruellement* la
cruauté» («Vihaan julmasti julmuutta»), »C'est par manière de *devis*
que je parle de tout, et de rien par manière d'*avis*.» («Puhun kaikkes-
ta keskustellen, en mistään neuvoen.»)

Kolmas kirja on kirjoitettu vaikeissa olosuhteissa. Montaignen
linna sijaitsi poliittisesti tulenaralla seudulla, katolisten ja protes-
tanttien raja-alueella. Sisällissota sai yhä väkivaltaisempia muotoja,
ja sitä käytiin aivan linnan liepeillä. Sotilaat ryöstivät seudun asu-
jaimistoa ja hävittivät viljelysmaita, kulkutaudit ja ruttoepidemioidet
verottivat sekä armeijoita että siviiliväestöä. Montaigne oli itsekin
vakavasti sairas ja kärsi ankarista kipukohtauksista, joita sen ajan
lääketiede ei kyennyt lievittämään saati parantamaan. Kuolema oli
läsnä kaikkialla.

Kuolema on esseiden tärkein teema ja sen osalta kehityskaari
ensimmäisestä kirjasta kolmanteen on erityisen selkeä. Ensimmäi-
sessä kirjassa nuori Montaigne lukee Senecaa ja filosofoi kuole-
maan valmistautumisesta uhmakkaasti tahdon voimalla. Kolman-
nessa kirjassa kuolema on arkipäivän todellisuutta sekä hänelle että
hänen ympäristölleen. Hän siteeraa edelleen filosofeja, mutta ottaa
entistä vahvemmin kantaa eri oppisuuntiin ja puhuu omalla suul-
laan. Hän keskittyy yhä enemmän kuvaamaan itseään ja tavoittaa
oman psyykensä kautta tunteita, jotka koskettavat koko ihmiskun-
taa. Yksilön kautta hän samalla kuvaa universaalialia ihmisyyttä, joka
kattaa halki vuosisatojen meidän aikaamme asti. Viisaus koostuu
vuosien varrella karttuneesta elämäkokemuksesta, jonka ohje-
nuorana ei enää ole järki, vaan luonto. »Antautukaamme luonnon
ohjattaviksi, se osaa asiansa paremmin kuin me.»

Elämänsä lopulla Montaigne kiteyttää ajatuksensa ikiaikaiseen
totuuteen: luonto on paras opettaja. Hänen teoksensa viimeiset
esseet kertovat sairaudesta, kivusta ja kuolemasta, mutta päättyvät
levollisen seesteisyyden tunnelmiin, ylistykseen ilolle ja elämälle.

III:1

HYÖDYSTÄ JA KUNNIALLISTUUEDESTA

^BKukaan ei vältty puhumasta typeryyksiä. Onnetonta on puhua niitä vakavissaan.

*Nae iste magno conatu magnas nugas dixerit.*¹

[Hän puhuu minulle suurin ponnistuksin pelkkää pötyä.]

Se ei koske minua. Minulta typeryydet lipsahtavat juuri niin huolettomasti kuin ansaitsevatkin.² Se on niille onneksi. Luopuisin niistä oitis miten huokeaan hintaan hyvänsä. Enkä osta tai myy niitä enemmästä kuin niiden painosta. Puhun paperille samalla tavoin kuin ensimmäiselle vastaantulijalle. Totta se on, kuten tästä voi lukea.

Kukapa ei vihaisi kavaluutta, kun Tiberiuskin kieltäytyi harjoittamasta sitä, vieläpä suureksi vahingoksi itselleen? Hän sai Germaniasta viestin, että Arminius raivattaisiin hänen tieltään myrkyllä avulla, jos hän näkisi sen hyväksi. (Arminius oli roomalaisen mahtavin vihollinen, hän oli kohdellut roomalaisia halpamaisesti Varuksen aikana ja oli ainoana esteenä heidän valtansa laajenemiselle niille seuduille.) Tiberius vastasi, että Rooman kansalla oli tapana kostaa vihollisille avoimesti asevoimin, ei salaviihkä ja kavalasti. Hän luopui hyödystä kunniallisuuden tähden. Joku ehkä sanoo, että hän oli teeskentelijä. Sen kyllä uskon. Se ei ole mitenkään ihmeellistä hänen ammatissaan.³ Mutta hyveen tunnustaminen ei menetä arvoaan sitä vihaavan suussa, varsinkaan kun totuus

¹ Terentius, *Heautontimorumenos*, III, v, 8; mukautettu.

² Vrt. essee II:17, s. 505: »Mikään ei estä minua puhumasta typeryyksiä, kunhan en petä itseäni, vaan tiedän ne typeryyksiksi.»

³ Vrt. essee II:17, s. 497, jossa Tiberius »ilmoittaa olevansa aina ulospäin toista kuin sisimmässään».

pakottaa sen hänestä esiin väkisin; ja vaikkei hän halua ottaa sitä omakseen, hän piiloutuu sen suojaan ylvästelläkseen sillä.

Meidän yhteiskuntajärjestelmämme, sekä julkinen että yksityinen, on täynnä puutteita, mutta luonnossa sen sijaan mikään ei ole hyödytöntä, ei edes itse hyödyttömyys. Maailmankaikkeuteen ei sisälly mitään, mikä ei olisi siinä kohdallaan. Olemuksemme on rakennettu sairaista ominaisuuksista: kunnianhimo, mustasukkaisuus, kateus, kostonhimo, taikauskoisuus ja epätoivo asuvat meissä niin luontaisella omistusoikeudella, että tunnistamme samankaltaisia piirteitä myös eläimissä – jopa niin luonnonvastainen pahe kuin julmuus. Sillä myötätuntoonkin sekoittuu sisimmässämme eräänlainen katkeransuloinen häivähdys ilkeämielistä nautintoa nähdesämme muiden kärsivän. Tunne on tuttu lapsillekin.

*Suave mari magno turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem.*¹

[Kun ulapalla riehuu valtava myrsky, maalta käsin on mieluisaa katsoa toisen kovaa taistelua.]

Jos joku kitkisi ihmisestä näiden ominaisuuksien idut, hän tuhoaisi elämämme perusedellytykset. Samaten jokaisessa hallintojärjestelmässä on tarpeellisia tehtäviä, jotka eivät ole ainoastaan halveksittavia vaan suorastaan paheellisia. Paheet löytävät niissä paikkansa ja auttavat pitämään yllä yhteiskuntaamme, kuten myrkyt auttavat pitämään yllä terveyttämme. Jos paheet muuttuvat hyväksyttäviksi, koska tarvitsemme niitä ja koska yleinen hyöty saa meidät unohtamaan niiden todellisen luonteen, niistä huolehtiminen on uskottava voimakkaammille ja vähemmän arkaluontoisille kansalaisille, jotka uhraavat isänmaansa puolesta kunniansa ja omatuntonsa, niin kuin ihmiset antiikin aikana henkensä. Meidän hei-

¹ Lucretius, II, 1.

kompien tulee ottaa osallemme helpompia ja vähemmän vaarallisia tehtäviä. Yhteiskunnan etu vaatii pettämään, valehtelemaan ^Cja murhaamaan; ^Bluovuttakaamme ne työt tottelevaisemmille ja taipuisammille ihmisille.

Olen toden totta usein suuttunut nähdessäni, kuinka tuomarit turvautuvat vilppiin ja vääriin lupauksiin eduista ja armahduksesta houkutelukseen rikollisen tunnustamaan tekonsa ja käyttävät hyväkseen röyhkeää valehtelemista. Oikeudelle – ja jopa Platonille, joka hyväksyy moisen menettelyn¹ – olisi hyödyllisempää esittää minulle muita, luonteelleni paremmin soveltuvia menetelmiä. Se on petollista oikeudenkäyttöä ja vahingoittaa mielestäni itse itseään yhtä paljon kuin muut vahingoittavat sitä. Hiljattain vastasin, että tuskinpa pettäisin ruhtinasta kenenkään yksityishenkilön tähden, sillä minusta olisi erittäin onnetonta pettää ketään yksityishenkilöä ruhtinaan tähden; en vihaa pelkästään sitä, että minua huijataan, vihaan myös sitä, että jotakuta muuta huijataan minun suhteeni. En edes halua antaa siihen aihetta tai tilaisuutta.

Siinä vähäisessä osassa, joka minulla on ollut sovittelijana ruhtinaidemme välillä eri puolueiden keskinäisessä hajaannuksessa ja sisäisissä riidoissa, jotka nykyään repivät meitä, olen pitänyt visusti varani, ettei kukaan erehtyisi tarkoituksiperistäni ja tulkitsisi väärin esiintymistäni. Ammattimaiset neuvottelijat salaavat mielipiteensä parhaansa mukaan, he teeskentelevät sävyisyyttä ja ovat puheissaan niin sovinnollisia ja vastapuolta myötäileviä kuin osaavat. Minä puolestani tuon julki jyrkimmät mielipiteeni tavalla, joka on minulle ominaisin. Olen heikko ja kokematon neuvottelija ja petän mieluummin tehtäväni kuin itseni. Toistaiseksi minulla on kuitenkin ollut niin hyvä onni – sillä onnea se varmasti enimmäkseen on – että vain harvat ovat liikkuneet kahden leirin välillä herättäen vähemmän epäluuloja ja nauttien suurempaa hyväntahtoisuutta ja

¹ Platon, *Valtio* (III, 389b ja V, 459c–d) antaa päättäjille luvan pettää ihmisiä, kun se tapahtuu heidän omaksi parhaakseen. Vrt. essee II:12, s. 280.

ystävällisyyttä kuin minä.¹ Minulla on avoin ja mutkaton käytös, joka herättää luottamusta jo ensi näkemältä. Vilpittömyyttä ja väerentämätöntä totuutta pidetään yhä edelleen soveliaina ja kelvollisina millä tahansa aikakaudella. Ihmisten suorapuheisuus ei sitä paitsi herätä epäluuloja ja vastenmielisyyttä, jos he toimivat pyyteettömästi ja voivat rehellisesti vastata samoin kuin Hypereides ateenalaisille, kun nämä moittivat hänen kursailematonta puhettaan: »Hyvät herrat, älkää miettikö suorja sanojani, vaan miettikää, puhunko omaksi hyödykseni ja omaa etuani tavoitellen.»² Suorapuheisuuteni on myös voimakkuudellaan sekä ilmeisellä yksinkertaisuudellaan ja tasapuolisuudellaan helposti vapauttanut minut teeskentelyepäilyistä, sillä en jätä sanomatta ihmisille kasvotusten mitään, kuinka katkeraa ja kirpaisevaa hyvänsä, minkä voisin sanoa pahemmin heidän selkensä takana. Toiminnallani ei ole muuta päämäärää kuin toiminta itse, en liitä siihen mitään pitkäjänteisiä seurauksia tai suunnitelmia. Jokaisella toimella on oma tarkoituksensa – onnistuessaan se osuu maaliin!

Minua ei sitäpaitsi kiihota mikään vihan tai rakkauden intohimo tämän maan mahtihenkilöitä kohtaan, eikä tahtoni ole minkään henkilökohtaisen loukkauksen tai kiittolisuudenvelan kahlehtima. ^CTunnen kuninkaitamme kohtaan pelkästään lain ja kansalaisvelvollisuuden edellyttämää kiintymystä, jota yksityiset näkökohdat eivät heilauta puoleen tai toiseen. Siihen asiintilaan olen tyytyväinen. ^BYleistä hyötyä ja oikeudenmukaisuutta koskevat kysymykset eivät myöskään innosta minua muuten kuin kohtuullisesti ja kiihkottomasti. En halua sitoutua henkilökohtaisiin sopimuksiin ja lupauksiin, jotka kahlehtivat sisimpämmekin; viha ja kauna eivät

¹ Montaigne toimi sisällissodan aikana useita kertoja välittäjänä Kaarle IX:n ja Henrik III:n neuvotteluissa protestanttien johtajan Henrik Navarralaisen kanssa. Erityisesti toisen virkakautensa aikana Bordeaux'n määrinä (1583–1585) hänellä oli sovittelijan tehtävä «kolmen Henrikin», Henrik III:n, Henrik Navarralaisen ja Henri de Guisen poliittisessa valtataistelussa.

² Plutarkhos, *Comment on pourra discerner le flatteur d'avec l'amy*, (1572) f. 51 A (670°).

kuulu oikeuden toimialaan, moiset intohimot palvelevat vain niitä, jotka eivät tyydy suorittamaan velvollisuuksiaan pelkän järjen avul-la.¹ Kaikki lailliset ja oikeudenmukaiset aikomukset ovat itsessään tasapuolisia ja maltillisia, muuten ne vääristyvät ja muuttuvat kapi-nallisiksi ja laittomiksi. Siksi voin kulkea kaikkialla pää pystyssä, kirkkain otsin ja avoimin sydämin.

En pelkää tunnustaa, että totta puhuen olisin valmis tarpeen tul-len noudattamaan entisen eukon esimerkkiä ja sytyttämään kynt-tilän pyhälle Mikaelille ja toisen hänen lohikäärmeelleen.² Menen vaikka tuleen oikeuden puolesta – en kuitenkaan kirjaimellisesti, jos suinkin voin sen estää. Tuhoutukoon Montaigne³ yleisessä hävi-tyksessä, jos on pakko, mutta jos se ei ole välttämätöntä, olen koh-talolle kiitollinen sen pelastumisesta ja käytän sen varjelemiseksi kaiken vapauden minkä velvollisuuteni minulle myöntävät. Eikö Atticuskin⁴ kuulunut oikeutta puolustavaan ja tappiolle jääneeseen puolueeseen, mutta pelastui maltillisuutensa ansiosta, kun koko maailma muutosten myllerryksessä kärsi täydellisen haaksirikon?

Atticuksen kaltaisille yksityishenkilöille se onkin helpompaa, ja moisiin myrskyihin on mielestäni oikeutettua olla sekaantumatta oma-aloitteisesti. Mutta pysyttelemisen horjuvana ja ulkopuolise-na, olla ottamatta kantaa ja kallistumatta mihinkään suuntaan sil-loin kun oma maa on kahtia jakautunut ja sisällissodan kourissa, ei minusta ole kaunista eikä kunniallista. ^C»*Ea non media, sed nulla via*

¹ 1595 lisää: »*Utatur motu animi, qui uti ratione non potest.*» [Sielun liikkeeseen turvau-tuminen on hyödyllistä sille, joka ei osaa käyttää järkeään.] Cicero, *Tusc.*, IV, xxv, 55. Sitaatti on siirretty tähän esseestä III:10, s. 342.

² Tarinan mukaan vanha vaimo sytytti kynttilän pyhälle Mikaelille, jotta tämä suojelisi häntä, ja toisen paholaiselle, jotta tämä ei vahingoittaisi häntä.

³ Montaignen linna tiluksineen.

⁴ Cornelius Nepos, *Atticus*, VI-X. Titus Pomponius Atticus (110–32 eKr.) onnistui sopui-san luonteensa avulla välttämään kansalaisotien levottomuudet, auttamaan Sullan val-loituksessa kärsinyttä Ateenaa, pysymään hyvissä väleissä sekä Caesarin että Pompeiuk-sen kannattajien kanssa ja saavuttamaan kaikkien puolueiden kunnioituksen. Hän eli 77-vuotiaaksi; Montaigne kertoo hänen kuolemastaan esseessä II:13, s. 435–436.

est, velut eventum expectantium, quo fortunae consilia sua applicent»¹
 [Silloin ei kuljeta keskitietä, eikä mitään muutakaan tietä, niin kuin tekevät ne, jotka odottavat lopputulosta asettuakseen kohtalon määräämälle kannalle.]

Se voi olla sallittua, kun kyseessä ovat naapurin asiat. Syrakusan tyranni Gelon pysytteli sillä tavoin odottavalla kannalla barbaarien sodassa kreikkalaisia vastaan. Hänellä oli Delfoissa lähettiläs, jolla oli lahjoja mukanaan, seuraamassa tilannetta ja katsomassa, mille puolelle sotaonni kääntyisi, jotta voisi oikean hetken tullen liittyä voittajaan.² Kotimaata koskeissa asioissa hänen menettelynsä olisi verrattavissa petokseen: ^BSilloin on pakko päättää mihin puolueeseen kuuluu. Mutta jos joku ei ilmoita julkisesti kantaansa, koska hänellä ei ole virkaa tai erityistä tehtävää, joka pakottaisi hänet siihen, pidän sitä anteeksiannettavampana (omasta puolestani en kyllä turvaudu moiseen verukkeeseen) kuin sodissa vieraita valtoja vastaan, joihin lakiemme mukaan kenenkään ei ole pakko osallistua vastoin tahtoaan. Kaikesta huolimatta nekin jotka sitoutuvat ehdottomasti, voivat tehdä sen niin hallitusti ja maltillisesti, että rajuilma saattaa kulkea heidän päänsä yli vahingoittamatta heitä. Eikö meillä ollut aihetta toivoa sitä Orléansin edesmenneen piispan sieur de Morvilliers'n kohdalla?³ Ja niiden joukossa, jotka tällä hetkellä taistelevat urhoollisesti, tiedän monien olevan käytökseltään niin oikeudenmukaisia ja lempeitä, että he saattavat pysyä pystyssä riippumatta siitä, mitä turmiollisia mullistuksia ja romahduksia tai-vaalla lieneekin meille varattuna.

Minusta kuninkailla yksin on oikeus kantaa kaunaa muita kuninkaita kohtaan, ja halveksin niitä, jotka sydämen halusta antautuvat näin epäsuhtaisiin välien selvittelyihin, sillä eiväthän ihmiset etsi ratkaisua mihinkään henkilökohtaiseen erimielisyyteen, kun he lähtevät

¹ Livius, XXXII, xxi, 33.

² Herodotos, VII, 163.

³ Jean de Morvilliers (1506–1577) oli neuvottelijana tunnettu maltillisesta suhtautumisestaan protestantteihin.

avoimesti ja rohkeasti marssimaan ruhtinasta vastaan täyttäen siten kunniaakkaasti velvollisuutensa. Ruhtinas ei kenties rakasta kyseistä henkilöä mutta, mikä parempi, arvostaa häntä. Lakien ja perinteisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta puhuu ennen kaikkea se, että jopa ne, jotka horjuttavat niiden asemaa omien tarkoitusperiensä saavuttamiseksi, ymmärtävät niiden puolustajia, vaikkeivät heitä kunnioittaisikaan.

Mutta meidän ei pidä kutsua velvollisuudeksi – niin kuin me joka päivä teemme – sisäistä katkeruutta ja kovuutta, joka syntyy oman edun tavoittelusta ja henkilökohtaisista intohimoista, eikä liioin rohkeudeksi petollista ja pahansuopaa käytöstä. Nuo ihmiset kutsuvat taipumustaan kataluuteen ja väkivaltaisuuteen intomieli-syydeksi: heitä ei innosta ihanne vaan oma etu; he eivät lietso sotaa siksi, että se on oikeutettu, vaan siksi että se on sotaa.

Mikään ei estä ihmisiä kohtelemaan toisiaan siivosti ja rehdisti vaikka he olisivat toistensa vihollisia; osoittakaa heille hyväntahtoisuutta, joka ei ehkä aina ole tasapuolista (sillä se saattaa olla erias-teista) mutta joka on ainakin maltillista eikä sido teitä toiseen osapuoleen niin vahvasti, että tämä voi esittää teille mitä tahansa vaatimuksia. Tyytykää myös omasta puolestanne saamaan heiltä suo-siota vain kohtuullisessa määrin ja uimaan sameassa vedessä yrittä-mättä kalastaa siinä.

Toinen tapa toimia on tarjota auliisti apuaan molemmille osapuolille – mutta se ei ole järjen enempiä kuin omantunnon mukais-ta. Eikö ihminen, jonka hyväksi petätte toisen, vaikka olette yhtä hyvissä väleissä molempien kanssa, muka tiedä, että teette vuorol-laan samoin myös hänelle? Hän pitää teitä roistona, mutta kuuntelee teitä, urkkii teiltä tietoja ja käyttää petollisuuttanne hyväkseen. Sillä kaksinaamaisista ihmisistä on hyötyä siinä, mitä he tuovat tul-lessaan, kunhan vain pidätte varanne, etteivät he vie mennessään enempiä kuin on välttämätöntä.

Minä en sano kummallekaan mitään, mitä en tilaisuuden tullen voisi sanoa myös toiselle hiukan eri tavalla painottaen, ja kerron

vain asioita, jotka ovat yhdentekeviä tai yleisesti tunnettuja tai hyödyttävät molempia osapuolia. Ei ole mitään pyydettyä, jonka vuoksi suostuisin valehtelemaan heille. Sen mikä on uskottu minulle kahden kesken, pidän visusti takanani, mutta haluan saada tietooni mahdollisimman vähän salassa pidettävää. Ruhtinaiden salaisuudet ovat ylen määrin rasittavia henkilölle, jolla ei ole niille mitään käyttöä. Ehdotan usein ratkaisuksi, että heidän on annettava minulle vain vähän luottamuksellista tietoa, mutta luotettava lujasti kaikkeen, minkä minä kerron heille. Olen aina saanut tietää enemmän kuin olen halunnut.

^CAvoin puhe avaa tien keskustelulle ja tuo salat julki samoin kuin viini ja rakkaus. ^BFilippides vastasi mielestäni viisaasti kuningat Lysimakhokselle, kun tämä kysyi häneltä: »Mitä omaisuusistani voisin lahjoittaa sinulle?» – »Mitä vain haluat, kunhan et luovu salaisuusistasi.»¹ Huomaan ihmisten nousevan kapinaan, jos heiltä salataan perimmäiset syyt suunnitelmiin, joihin heitä käytetään, ja jos heiltä piilotetaan jokin niihin liittyvä taka-ajatus. Omasa puolestani olen tyytyväinen, jollei minulle kerrota muuta kuin sen verran kuin minun katsotaan tehtävässäni tarvitsevan, en halua tietää enempää kuin saan sanoa puhumatta sivu suuni. Jos minun on pakko toimia petoksen välikappaleena, tapahtukoon se ainakin niin, että omatuntoni säilyy puhtaana. En tahdo olla niin alttiin ja uskollisen palvelijan maineessa, että minun ajateltaisiin pystyvän pettämään ketään. Joka on uskoton itselleen, on ymmärrettävästi uskoton myös isännälleen.

Mutta meidän ruhtinaamme² eivät hyväksy puolinaisesti sitoumuneita ihmisiä ja halveksivat palveluksia, jotka ovat rajoitettuja tai ehdollisia. Asiaa ei voi auttaa. Sanon heille suoraan, missä omat rajani kulkevat, sillä orjaksi en rupea millekään muulle kuin järjelle, eikä sekään tahdo minulta luontua. ^CJa he ovat itsekin väärässä

¹ Plutarkhos, *Du trop parler*, (1572) f. 93 F (571°).

² Henrik III ja Henrik Navarralainen.

vaatiessaan vapaalta mieheltä samaa alistumista ja sitoutumista kuin ostetulta pyrkyriltä tai siltä, jonka kohtalo on selvästi ja suoranaisesti heistä riippuvainen.^BLait ovat vapauttaneet minut suuresta taakasta; ne ovat valinneet minulle puolueen ja antaneet isännän; kaiken muun vallankäytön ja sitoutumisen tulee olla lakiin perustuvaa ja sen rajoittamaa. Tämä ei tarkoita, että ryhtyisin oitis toimimaan toisen puolen hyväksi, jos tuntisin sitä kohtaan suurempaa vetovoimaa. Tahdolla ja toiveilla on omat lakinsa, toiminnan on noudatettava yhteiskuntajärjestyksen lakeja.

Käytökseni on kauttaaltaan jossain määrin ristiriidassa meillä vallitsevien tapojen kanssa eikä kelpaisi saamaan aikaan merkittäviä ja pysyviä tuloksia. Itse viattomuuskaan ei pystyisi tänä päivänä neuvottelemaan salailematta tai hieromaan kauppaa valehtelematta. Siksi toiminta yhteiskunnan palveluksessa ei ole lainkaan minun heiniäni; sen minkä ammattini minulta vaatii, suoritan yksityishenkilönä niin pitkälle kuin mahdollista. Nuorena minut upotettiin julkisiin tehtäviin korviani myöten, ja se onnistuikin, mutta sanouduin niistä nopeasti irti.¹ Sittemmin olen usein välttänyt sekaantumasta ja vain harvoin suostunut osallistumaan niihin, enkä ole koskaan itse tavoitellut mitään, vaan olen kääntänyt selkäni kunnianhimolle – en ehkä soutajien tavoin, jotka etenevät selkä edellä, mutta kuitenkin siten, että on enemmän hyvän onnen kuin oman päättäväisyyteni ansiota, etten ole astunut siihen veneeseen. Sillä on väyliä, jotka eivät ole minulle täysin vastenmielisiä ja jotka saattaisivat sopia taipumuksiini, ja jos kohtalo olisi muinoin jonkin sellaisen avulla houkutellut minut luomaan itselleni menestyksestä uraa valtion palveluksessa, tiedän, että olisin lähtenyt sille tielle järjen ääntä kuuntelematta.

Ne joilla on tapana puhua väitteitani vastaan ja jotka sanovat, että se mitä minä kutsun käytökseni vilpittömyydeksi, mutkatto-

¹ Montaigne tarkoittaa lakitieteen opintojaan ja virkaansa Bordeaux'n parlamentissa, josta hän luopui v. 1570.

muudeksi ja luonnollisuudeksi onkin teeskentelyä ja oveluutta, että se on pikemmin varovaisuutta kuin hyvyttä, pikemmin taitavuutta kuin luonnollisuutta, pikemmin laskelmointia kuin välittömyyttä, tuovat minulle enemmän kunniaa kuin minulta vievät. Mutta he tekevät minusta ovelamman kuin olenkaan. Ja jos joku seuraisi askeleitani ja vakoilisi minua, myöntäisin jääneeni tappiolle, jollei hänen olisi pakko tunnustaa, ettei mikään oppi heidän koulu-kunnassaan pysty jäljittelemään minun luonnollista käytöstäni eikä esiintymään yhtä tasaisen ja horjumattoman luontevasti ja vapautuneesti mutkikkailta ja monimuotoisilla poluilla, ja etteivät he parhaalla kyvyllään ja taidollaankaan onnistuisi siinä. Totuuden tie on yksi ja yksinkertainen, oman edun tavoittelun ja voitonpyynnin tie kaksinainen, epävakaa ja arvaamaton. Olen monesti nähnyt ihmisten turvautuvan moiseen teeskentelyyn ja keinotekoiseen luontevuuteen, mutta useimmiten huonolla menestyksellä. Siitä muistuu väistämättä mieleeni Aisopoksen aasi, joka halusi kilpailla koiran kanssa ja hyppäsi iloisesti etujaloillaan isännän olkaa vasten; mutta kun koira sai niin avosylisestä ystävällisyydestä palkaksi päänsilitystä, aasiparka sai sen sijaan kaksin verroin kepiniskuja.¹ ^C»*Id maxime quemque decet quod est cuiusque suum maxime.*»² [Kullekin sopii parhaiten se, mikä on hänelle luontaisinta.] ^BEn halua kieltää petokselta sille kuuluvaa asemaa, silloin ymmärtäisin huonosti maailman menoa. Tiedän, että siitä on usein ollut hyötyä ja että se elättää ja ylläpitää useimpia ihmisten ammatteja. On olemassa laillisia paheita, kun toisaalta monet hyvät tai puolustettavissa olevat teot ovat laittomia.

Oikeus on olemukseltaan luonnollinen ja yleismaailmallinen, se noudattaa erilaisia ja jalompia sääntöjä kuin tämä toinen ^Cerityinen ja yhden kansan ^Boikeus, jota rajoittavat meidän poliittiset tarpeemme. ^C»*Veri iuris germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiem*

¹ Aisopos, *Aasi ja koira*.

² Cicero, *De officiis*, I, xxxi, 113.

nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur.»¹ [Todellisesta oikeudesta ja ehdottomasta oikeudemukaisuudesta meillä ei ole mitään varmaa ja kouriintuntuvaa kuvaa, käytämme sen varjoa ja kuvajaista.]^B Niinpä kun viisas Dandamis kuuli kerrottavan Sokrateen, Pythagoraan ja Diogeneen elämästä, hän piti heitä muuten kaikin tavoin suurina persoonallisuuksina, mutta liikaa lain kunnioituksen kahlehtimina.² Tunnustaakseen lait ja noudattaakseen niitä täytyy todellisen hyveen luopua paljosta alkuperäisestä voimastaan; ja monia vääryyksiä tapahtuu, ei vain lakien suostumuksella vaan jopa niiden vaatimukselta.^C »*Ex senatus consultis plebisque scitis scelera exercentur.*»³ [Senaatin ja kansankokouksen päätösten turvin tehdään rikoksia.]^B Minä noudatan yleistä kielenkäyttöä, joka pitää hyödylliset ja kunnialliset asiat erossa toisistaan, niin että se sanoo kunniattomiksi ja likaisiksi eräitä tavanomaisia tekoja, jotka eivät ole ainoastaan hyödyllisiä, vaan välttämättömiä.

Mutta jatkakaamme esimerkkejä petoksesta. Traakian kuningaskunnassa kaksi vallantavoittelijaa oli joutunut riitaan oikeuksistaan.⁴ Keisari esti heitä tarttumasta aseisiin, jolloin toinen osapuoli ehdotti toiselle henkilökohtaista tapaamista ja kutsui kilpailijan kotiinsa juhlatilaisuuteen sovinnon solmimisen varjolla, mutta antoikin vangita ja surmata tämän. Oikeus vaati roomalaisia kostamaan rikoksen, mutta se osoittautui vaikeaksi tavanomaisia keinoja käyttäen. Sen mitä he eivät voineet tehdä laillisesti antautumatta sotaan ja vaaroihin, he päättivät tehdä turvautumalla petokseen. Sen mitä he eivät voineet tehdä kunniallisesti, he tekivät käytännöllisesti. Tehtävään valittiin muuan Pomponius Flaccus; tämä houkutteli kyseisen miehen verkkoihinsa valheellisin puhein ja vakuutuksin, mutta lupaamiensa kunnian ja suosionosoitusten sijasta

¹ Ibid., III, xvii, 69.

² Plutarkhos, *Aleksanteri Suuri*, (1565) f. 488 HI (572°).

³ Seneca, *Epist. moral.*, XCV, 30. Senecan tekstissä »*saeva*» eikä »*scelera*».

⁴ Tacitus, *Annales*, II, 64–67. Osapuolet olivat Rhaskuporis ja Kotys, kuningas Rhaemetalkeen veli ja poika. Taistelun esti Rooman keisari Tiberius.

lähettikin hänet Roomaan kädet ja jalat kahleissa. Siinä petturi petti toisen petturin, mikä on tavanomaisen käytännön vastaista, sillä petturit ovat sangen epäluuloisia ja heitä on vaikea yllättää heidän omilla juonillaan; todisteena siitä meillä on tuoreessa muistissa omat karvaat kokemuksemme.

Ryhtyköön Pomponiukseksi kuka tahtoo, ja halukkaita siihen on riittämiin. Mitä minuun tulee, sanani ja kunniani ovat, samoin kuin kaikki muu minussa, osa valtiomme kokonaisuutta; niiden ensisijainen tehtävä on palvella yhteiskuntaa. Pidän sitä luonnostaan lankeavana. Mutta aivan kuten vastaisin, jos minut määrättäisiin ottamaan hoitaakseni oikeudenkäynnit tuomioistuimessa: »Minulla ei ole siihen pätevyyttä», tai jos minut määrättäisiin johtamaan pioneerisotilaita: »Tunnen kutsumusta arvokkampiin tehtäviin» – niin myös, jos minua haluttaisiin jonkin tärkeän päämäärän saavuttamiseksi käyttää valehtelemiseen, petokseen ja vääryyden valaan – murhaamisesta ja myrkyttämisestä puhumattakaan – vastaisin: »Jos olen joltakulta varastanut tai anastanut jotain hänelle kuuluvaa, lähettäkää minut mieluummin kaleeriorjaksi.» Sillä kunnian miehellä on oikeus puhua samalla tavoin kuin spartalaiset neuvotellessaan rauhansopimuksesta, kun Antipatros oli kukistanut heidät: »Voitte määrätä meille kuinka raskaat ja tuhoisat ehdot vain haluatte, mutta jos määrääte meille häpeälliset ja kunniattomat ehdot, haaskaatte aikaanne.»¹ Jokaisen tulee vanhoa itselleen vala, jonka Egyptin kuninkaat vaativat tuomareiltaan, että mikään käsky ei saisi heitä poikkeamaan omantunnon tieltä, vaikka käskijänä olisivat kuninkaat itse.²

Sellaisissa toimeksiannoissa on ilmeinen häväistyksen ja tuomitsemisen leima; henkilö joka antaa teille moisen tehtävän syyttää teitä, ja jos ymmärrätte asian oikein, hän antaa sen teille taakkana ja rangaistuksena: yhtä paljon kuin valtakunta hyötyy urotyöstänne,

¹ Plutarkhos, *Comment on pourra discerner le flatteur d'avec l'amy*, (1572) f. 49 D (573°).

² Ibid., *Les dicts notables des anciens Roys, Princes et grands Capitaines*, (1572) f. 189 C (574°).

saman verran te itse häviätte; mitä paremmin siinä onnistutte, sitä huonommin teille käy. Ei ole ennen kuulumatonta – eikä kenties edes erityisen epäoikeudenmukaista – että teidät syöksee turmioon sama henkilö, joka on käyttänyt teitä hyväkseen. ^CPetollisuus saattaa joissakin tapauksissa olla anteeksiannettavaa, mutta vain silloin, kun sitä käytetään rankaisemaan ja pettämään toista petollisuutta.

^BOn olemassa lukuisia esimerkkejä vilpillisistä teoista, joita niistä hyötyneet henkilöt eivät ole ainoastaan torjuneet, vaan joista he ovat rankaisseet niihin syyllistyneitä. Kukapa ei tuntisi vastausta, jonka Fabricius antoi Pyrrhoksen lääkärille?¹ Mutta sellaistaakin on sattunut, että sama mies, joka on määrännyt petoksen, kostaa sen myöhemmin ankarasti apurilleen, koska haluaa sanoutua irti rajattomasta herruudesta ja käskyvallasta ja kieltäytyä hyväksymästä orjallisen vastuuntunnotonta ja halpamaista alistuvaisuutta.

Venäläinen herttua nimeltä Jaropolk lahjoi erään unkarilaisen aatelismiehen kavaltamaan Puolan kuninkaan Boleslawin ja joko surmaamaan hänet tai antamaan venäläisille mahdollisuuden tuottaa hänelle huomattavaa vahinkoa. Unkarilainen toimi taitavasti, hän palveli kuningasta entistä innokkaammin ja onnistui pääsemään tämän neuvonantajaksi ja läheisimpien uskottujen piiriin. Näiden etujen avulla ja valitsemalla sopivan hetken hallitsijan poissaollessa hän luovutti venäläisille Wislican, suuren ja rikkaan kaupungin, jonka nämä ryöstivät ja polttivat maan tasalle. Venäläiset eivät tyytyneet vain surmaamaan kaikki kaupungin asukkaat ikään ja sukupuoleen katsomatta, vaan heidän lisäksi vielä suuren määrän lähiseudun aatelistoa, jotka unkarilainen oli varta vasten kutsunut paikalle. Kun Jaropolk oli tyydyttänyt kostonhimoisen raivonsa, joka ei ollut täysin aiheeton, (sillä Boleslaw oli loukannut

¹ Plutarkhos, *Ibid.*, f. 201 G ja *Pyrrhos* (1565) f. 277 HIK (575°). Lääkäri oli kirjoittanut Fabriciukselle tarjoutuen myrkyttämään Pyrrhoksen, mutta Fabricius luovutti kirjeen Pyrrhokselle kehottaen tätä valitsemaan ystävänsä paremmin. Pyrrhos antoi hirttää lääkärin.

häntä karkeasti toimimalla samalla tavoin) ja oli nauttinut kyllikseen työnsä hedelmistä, hän alkoi miettiä petosta kaikessa alastomassa ja ainutkertaisessa rumuudessaan, tarkastella sitä tervejärkisesti intohimon sumentamattomin silmin, ja hänet valtasi sellainen katumus ja inho, että hän antoi puhkaista silmät sekä leikata kielen ja sukupuolielimet mieheltä, joka oli teon suorittanut.¹

Antigonos houkutteli »hopeakilvet» kavaltamaan itselleen ylipäällikkönsä Eumeneen, joka oli hänen vastustajansa.² Mutta Antigonos oli tuskin ehtinyt saada miehen käsiinsä ja surmata tämän, kun hänessä jo heräsi halu olla itse jumalallisen oikeuden täytäntöönpanija ja rangaista iljettävä rikos: hän luovutti soturit maakunnan käskynhaltijalle ja antoi tälle nimenomaisen käskyn murskata ja tuhota heidät jollakin hirvittävällä tavalla. Seurauksena oli, että tästä suuresta miesjoukosta kukaan ei sen koommin nähnyt Makedonian taivasta. Mitä paremmin he olivat Antigonosta palvelleet, sitä kelvottomampana ja rangaistavampana tämä piti heidän toimintaansa.

^cOrja, joka kavalsi herransa Publius Sulpiciuksen piilopaikan, vapautettiin Sullan proskriptiojulistuksen perusteella, mutta kun hän oli vapaa mies, hänet syöstiin alas Tarpeian kalliolta valtakunnan yleisten lakien perusteella.³ Roomalaiset hirttivät petturit palkkiokukkaro kaulaan sidottuna. Erikoistapausta koskevan toisarvoisen lupauksen täytettyään he täyttivät yleisen ja ensisijaisen. Kun Mehmet II halusi sukunsa perinteiden mukaisesti päästä eroon veljestään, jottei tämä uhkaisi hänen valta-asemaansa, hän käytti tehtävään erästä virkamiestään, joka tukehdutti veljen kaatamalla hänen kurkkuunsa suuren määrän vettä yhteen menoon. Sovittaak-

¹ Jean Herbut-Fulstin, *Histoire des rois et princes de Pologne*, (käänt. F. Bauduin, 1573).

² V. 315 eKr. argyraspidessoturit olivat Aleksanteri Suuren jalkaväensotilaiden valiojoukko. Antigonos ja Eumenes, Aleksanteri Suuren entiset kenraalit, taistelivat vallasta Aleksanterin kuoleman jälkeen. Plutarkhos, *Eumenes*, (1565) ff. 416 HI - 417 GH (576°).

³ Valerius Maximus, VI, v. 7. Sulla oli v. 88 eKr. antamassaan asetuksessa luvannut vapauttaa kaikki orjat, jotka kavaltaisivat isäntänsä. Tarpeian kalliota Capitoliumin liepeillä käytettiin Roomassa kuolemantuomioiden täytäntöönpanoon.

seen murhan Mehmet luovutti teon jälkeen murhaajan vainajan äidin käsiin (sillä he olivat veljeksiä vain isän puolelta) ja tämä avasi Mehmetin länä ollessa murhaajan rinnan ja kaivoi kaksin käsin hänen vielä lämmintä ruumistaan kunnes löysi sydämen, riuhtaisi sen irti ja heitti sen koirien ruoaksi.¹ Ja meidän kuninkaamme Klodvig antoi hirttää Cannacren kolme palvelijaa, jotka olivat pettäneet herransa – mihin tekoon hän oli itse heidät houkutellettu.²

^BJa jopa niistä, jotka eivät ole minkään arvoisia, mutta jotka ovat hyötyneet jostain paheellisesta teosta, on suloista jälkeinpäin hyvässä turvassa sitoa siihen jokin hyvyyden ja oikeudenmukaisuuden tunnusmerkki ikään kuin hyvittääkseen ja rauhoittaakseen omaatuntoaan. ^CKaiken lisäksi he pitävät moisten hirmutekojen toimeenpanijoita syyttäjinaan ja yrittävät tappamalla heidät tukahduttaa tiedon ja todisteet salahankkeistaan.

^BMutta vaikka teidät sattumalta palkittaisiinkin paheellisuudestanne – jottei yhteiskunta menettäisi mahdollisuutta tarpeen vaatiessa turvautua tähän äärimmäiseen ja epätoivoiseen keinoon – palkitsija pitää teitä väistämättä kirottuna ja iljettävänä ihmisenä, paitsi jos hän on itse samanlainen. Hän pitää teitä suurempana petturina kuin konsaan se henkilö, jota te olette pettänyt, sillä kättenne teot todistavat hänelle sydämenne pahuuden kiistattomasti ja vastaansanomattomasti. Mutta hän käyttää teitä hyväkseen, samoin kuin yhteiskunnan hylkiöitä käytetään korkeimman oikeuden pyöveleinä; virka on yhtä hyödyllinen kuin kunniaton. Paitsi että moiset tehtävät ovat halpamaisia, ne tekevät omastatunnosta kauppatavaraa. Sejanuksen tytär oli neitsyt, eikä häntä sen tähden Rooman perinteisten lakien mukaan ollut lupa tuomita kuolemaan. Jotta tuomio voitiin panna

¹ Mehmet II:n velipuoli oli vasta kahdeksantoista kuukauden ikäinen. Lavardin, *Histoire de Scanderbeg*, (1576); Chalcocondylas, *L'histoire de la décadence de l'empire grec*, (käänt. Vignère, 1577).

² Du Haillan, *Histoire des rois de France*, (1576), jonka mukaan »Klodvig halusi antaa kaikille muille varoittavan esimerkin todistaakseen sen avulla, että ruhtinaat suosivat petturuutta, mutta eivät pettureita».

täytäntöön pyöveli raiskasi tyttären ennen kuin kuristi hänet: ei yksin pyövelin käsi, vaan myös hänen sielunsa on valtion edun orja.¹

^CKun Murad I halusi koventaa niiden alamaistensa rangaistuksia, jotka olivat tukeneet hänen poikansa kapinahanketta ja murhayritystä häntä vastaan, hän määräsi, että lähimpien omaisten oli osallistuttava teloitukseen. Minusta on erittäin kiitettävää, että jotkut heistä halusivat mieluummin joutua epäoikeudenmukaisesti syytetyiksi toisen henkilön tekemästä isänmurhasta kuin palvella oikeutta murhaamalla oman isänsä.² Ja kun olen omana aikamani nähnyt konnia, jotka jotain kurjaa hökkeliä vallattaessa ovat olleet valmiit hirttämään ystävänsä ja toverinsa pelastaakseen oman nahkansa, olen pitänyt heitä pahempina roistoina kuin hirtettyjä. Väitetään, että Liettuan suuriruhtinas Vytautas sääti aikoinaan lain, jonka mukaan kuolemaan tuomittujen rikollisten oli omin käsin pantava täytäntöön heille langetettu tuomio; hänen mielestään oli arveluttavaa, että ulkopuoliselle, rikokseen syyttömälle henkilölle annettaisiin tehtäväksi ja taakaksi miesmurha.³

^BKun jokin kiireellinen asiointila ja valtion edun välttämätön ja odottamaton tarve saa ruhtinaan syömään sanansa ja toimimaan vastoin omaatuntoaan tai muuten poikkeamaan tavanomaisista velvollisuuksistaan, hänen on pidettävä tätä pakkotilannetta Jumalan kurituksena; se ei ole paheellista, sillä hän on luopunut omista järkisyistään palvellakseen mahtavampaa ja yleispätevämpää järkeä, mutta onnetonta se on. Niinpä kun minulta kysyttiin: »Mitä hän olisi voinut tehdä?» – minä vastasin: »Ei mitään. Jos hän oli todellakin kahden tulen välissä, – ^C»*sed videat ne quaeratur latebra periurio,*»⁴ [Mutta varokoonkin hakemasta tekosyitä valappoutensa puolus-

¹ Cassius Dio, LVIII, 11. Sejanus oli Tiberiuksen neuvonantaja ja suosikki, joka oli joutunut epäsuosioon. Sejanus hirtettiin v. 31 vankilassa ja hänen jälkeläisensä tuomittiin kuolemaan.

² Chalcocondylas, *L'histoire de la décadence de l'Empire grec*, I, 10.

³ Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, (1568) XVI.

⁴ Cicero, *De officiis*, III, xxix, 106.

tukseksi.] – ^Bhänen oli pakko menetellä niin kuin menetteli, mutta jos hän toimi tuntematta katumusta ja mielipahaa, se todistaa, että hänen omatuntonsa on pahasti vialla.»

^CJos jollakin ruhtinaalla olisi niin herkkä omatunto, että mikään pelastus ei tuntuisi hänestä niin rankan parannuskeinon arvoiselta, minun kunnioitukseni häntä kohtaan ei siitä vähenisi. Hän ei voisi syöstä itseään turmioon anteeksiannettavammin ja kunniallisemmin. Emme ole kaikkivoipia. Kävi miten tahansa, meidän on usein viimeisenä turva-ankkurina pakko jättää laivamme yksinomaan taivaallisen johdatuksen huomaan. Mitä oikeitetumpaa pakkotilannetta ruhtinas odottaa? Mikä teko olisi hänelle mahdollisempi kuin se, minkä hän voisi tehdä vain kunniansa ja omatuntonsa hinnalla, joiden kaiketi tulee olla hänelle kalliimmat kuin hänen oma menestyksensä – jopa kalliimmat kuin hänen kansansa menestys? Kun hän tyytyy vain käsivarret ristissä kutsumaan Jumalaa avukseen, eikö hän silloin voi toivoa, ettei Jumala hyvydessään kiellä niin rehdeiltä ja puhtailta käsiltä oman väkevän kätensä tukea?

^BNämä¹ ovat vaarallisia esimerkkejä, harvinaisia ja sairaalloisia poikkeuksia luonnollisista laeistamme. Niille on annettava periksi, mutta erittäin kohtuullisesti ja harkiten; mikään yksityinen etu ei ole niin arvokas, että meidän sen tähden tulisi loukata omaatuntonamme; yleinen etu sen sijaan saattaa hyvinkin vaatia sitä, kun se on ilmeisen selvä ja erittäin tärkeä.

^CTimoleon suojeli itseään soveliaasti tekonsa luonnottomuudelta vuodattamalla kyyneliä muistaessaan, että oli veljen kädellä tappanut tyrannin;² ja hänen omatuntonsa soimasi häntä oikeutetusti sen

¹ Viittaa C-lisäystä edeltävään B-tekstiin.

² Timoleon (n. 410–n. 335 eKr.), korinttolaisnyntinen sotapäällikkö ja valtiomies, antoi valtion edun tähden murhata veljensä Timofanesin. Hän kukisti myöhemmin Syrakusan tyrannin Dionysios II:n, kun tämän vastustajat kutsuivat hänet Sisiliaan vapauttamaan kaupunkinsa. Plutarkhos, *Timoleon*, (1565) ff. 178–179 (577°). Plutarkhoksen mukaan Timoleon vetäytyi sivuun ja peitti itkien kasvonsa sillä aikaa kun hänen kaksi toveriaan vetivät miekkansa esiin ja suorittivat surmatyön. Vrt. essee I: 38, s. 327.

johdosta, että hän oli joutunut ostamaan yleisen edun oman korkean kunniantuntonsa hinnalla. Ei edes senaatti, joka hänen ansiostaan oli vapautunut orjuudesta, uskaltanut ottaa selkeästi kantaa niin merkittävään oikeustapaukseen, jossa oli otettava huomioon kaksi painavaa ja toisilleen vastakkaista näkökohtaa. Mutta kun sattui sopivasti, että juuri samaan aikaan syrakusalaisten lähettäviä saapuivat pyytämään korinttilaisilta suojelua ja päällikköä, joka olisi kykenevä palauttamaan heidän kaupunkinsa entiseen arvoonsa ja puhdistamaan Sisilian sitä sortavista monilukuisista pikkutyranneista, senaatti määräsi tehtävään Timoleonin sen tekosyyn varjolla, että oikeuden päätös riippuisi Timoleonista itsestään: hänet todettaisiin maansa vapauttajaksi tai veljenmurhaajaksi sen mukaan, hoitaisiko hän tehtävän hyvin vai huonosti. Tätä eriskummallista päätöstä puolustaa jossain määrin se, että tapaus oli vaarallinen esimerkki ja niin poikkeuksellinen, että siitä saattoi koitua vakavia seurauksia. Senaattorit tekivät viisaasti vapauttaessaan itsensä vastuusta ja siirtäessään päätöksen muiden, heistä riippumattomien tekijöiden ratkaistavaksi. Timoleonin käytös matkan aikana teki pian selväksi hänen kohtalonsa, niin kaikin puolin arvokkaasti ja hyveellisesti hän siitä suoriutui. Ja hyvä onni, jonka avulla hän voitti tämän jalon tehtävän tuomat vaikeudet, tuntui olevan lähtöisin jumalilta, jotka suosiollisesti myötävaikuttivat hänen pelastumiseensa.

Timoleonin tarkoituksena jos mikään oli luvallinen. Mutta valtion tulojen kasvu ja siitä saatu hyöty, mitä Rooman senaatti käytti verukkeena häpeällisessä menettelyssä, josta kohta kerron, ei riitä oikeuttamaan niin suurta epäoikeudenmukaisuutta. Eräät kaupungit olivat ostaneet itsensä vapaiksi selvällä rahalla ja tulleet senaatin luvalla ja päätöksellä riippumattomiksi Lucius Sullan vallasta.¹ Myöhemmin asia otettiin uudelleen käsiteltäväksi, ja senaatti tuomitsi kaupungit entiseen tapaan veronalaisiksi sekä niiden vapau-

¹ Cicero, *De officiis*, III, xxii, 87.

destaan maksamat rahat menetetyiksi. Kansalaissodat synnyttävät usein näitä halpamaisia esimerkkejä. Me rankaisemme yksityishenkilöitä siitä, että he luottivat meihin silloin kun me kuuluimme toiseen puolueeseen. Yksi ja sama tuomari asettaa vastuuseen omasta mielenmuutoksestaan ihmisen, jolla ei ole siihen osaa eikä arpa; opettaja pieksee oppilasta kuuliaisuudesta ja taluttaja sokeaa. Mikä kauhistuttava oikeuden irvikuva!

Filosofiassa on sääntöjä, jotka ovat sekä virheellisiä että horjuvia. Seuraava esimerkki, jonka nojalla meille perustellaan, että yksityinen etu on asetettava annetun lupauksen edelle,¹ ei saa kylliksi tukea siihen liittyvistä olosuhteista: Varkaat ovat ottaneet teidät vangiksi, mutta päästäneet teidät vapaaksi vaadittuaan teiltä valan, että maksatte heille määräsunnan rahaa. On väärin sanoa, että kunnian miehellä on heidän käsistään vapauduttuaan oikeus rikkoa vala ja jättää maksu suorittamatta. Kaukana siitä! Se mihin olen sitoutunut pelosta, sitoo minua vielä pelosta päästyänikin; ja vaikka pelko olisi pakottanut valtaansa vain kieleni, mutta ei tahtoa, minun on edelleen täytettävä lupaukseni viimeistä piirtoa myöten. Kun kieleni on joskus harkitsemattomasti rientänyt ajatusteni edelle, olen pitänyt kunnia-asiana olla kuitenkin perumatta sanaani. Muuten me tuhoaisimme askel askeleelta kaiken luottamuksen, jota muut tuntevat lupauksiimme ja valoihimme. »*Quasi vero forti viro vis possit adhiberi.*»² [Ikään kuin väkivalta pystyisi vahaan mieheen.] Vain yhdessä tapauksessa yksilön etu oikeuttaa meidät rikkomään lupauksemme: jos olemme luvanneet jotain, mikä on itsessään pahaa tai väärää; sillä hyveen oikeutus on asetettava sitoumustemme oikeutuksen edelle.

^BOlen jo aiemmin³ nimennyt Epameinondaan ensimmäiseksi miesten valioiden joukossa, enkä nytkään ota sanojani takaisin.

¹ *Ibid.*, III, xxix, 107.

² *Ibid.*, III, xxx, 110.

³ Esseessä II:36, s. 654–657 (*Miesten valioista*).

Kuinka korkealle hän katsoikaan omien velvollisuuksiensa ulottuvan, hän joka ei koskaan surmannut voitettua miestä, hän jonka omatunto ei sallinut surmata tyrannia ^C tai tämän rikostovereita ^B ilman laillista valtuutusta edes niin kallisarvoisen tavoitteen saavuttamiseksi kuin vapauden palauttamiseksi isänmaalle, hän joka piti kelvottomana miehenä sitä, – olipa tämä kuinka hyvä kansalainen tahansa – joka ei taistelukentällä vihollisten joukossa säästännyt kestävierastaan ja ystävänsä. Siinä oli jaloilla ominaisuuksilla varustettu sielu! Hänessä yhdistyi ihmisten raaimpiin ja väkivaltaisimpiin tekoihin hyvyys ja inhimillisuus – hienostunein mitä filosofian opeista löytää saattaa. Oliko tuo voimakas ja avara sydän, horjumaton taistelussa tuskaa, kuolemaa ja köyhyyttä vastaan – oliko se luontaisesti vai harjoittelun tuloksena niin sanomattoman lempeä ja altis helytymään laupeuteen ja hyväntahtoisuuteen? Hän etenee hirvittäväällä raudan ja veren voimalla murskaten ja hajottaen kansan, jota kukaan toinen ei pysty voittamaan,¹ ja keskellä taistelun tiimellystä väistyy syrjään kohdatessaan kestiystävänsä. Sillä miehellä oli totisesti sodankäynti hallinnassaan, kun hän hyvyyden suitsilla taltutti taistelun sen riehuessa kuumimmillaan, raivosta vaahtoavana ja murhanhimosta pillastuneena. On suuri ihme, jos joku pystyy tuomaan moiseen tekoon oikeudenmukaisuuden häivettäkin, mutta vain Epameinondaan kaltaisen miehen taipumattomuus pystyy yhdistämään siihen lempeyttä ja mitä sävyisintä hyväntahtoisuutta, ^C sekä puhdasta viattomuutta. ^BJa kun muuan mies sanoi mamertiineille,² että lait eivät koskeneet sotilaita, kun eräs toinen sanoi kansantribuunille, että oikeudella ja sodalla oli kummallakin eri aikansa, ja eräs kolmas,³ että lakien ääni hukkuu aseiden kalskeeseen, Epameinondasta mikään ei estänyt kulemasta kohteliaisuuden ja hyvän käytöksen ääntä. Hänhän oli jopa

¹ Spartalaiset.

² Pompeius. Mamertiinit oli samnilaisten ja campanialaisten palkkasotureiden nimitys antiikin Roomassa.

³ Pompeius, Caesar ja Marius, Plutarkhoksen elämäkertojen mukaan.

omaksunut vihollisiltaan¹ tavan sotaan lähtiessä antaa uhri runottarille lieventääkseen näiden lempeydellä ja iloisuudella Mars-jumalan raivoa ja rajuutta.

Älkäämme hänen kaltaisensa mestarin opastamina pelätkö ajatella, ^Cettä on asioita, joita ei ole lupa tehdä edes viholliselle, ^Bettä yleinen etu ei saa vaatia jokaista uhraamaan kaikkeaan vastoin yksityistä etua – ^C»*manente memoria etiam in dissidio publicorum foederum privati iuris*»,² [Yksityisen oikeuden muisto säilyy jopa keskellä julkisen oikeuden ristiriitoja.]

^B*et nulla potentia vires*

*Praestandi, ne quid peccet amicus, habet.*³

[Eikä mikään mahti pysty estämään ystävän virhettä.]

– ja että kaikki ei ole sallittua kunnian miehelle ^Ckuninkaan, ^Bkansallisen edun ja lakien palvelemiseksi. ^C»*Non enim patria praestat omnibus officiis, et ipsi conducit pios habere cives in parentes.*»⁴ [Sillä isänmaa ei mene muiden velvollisuuksien edelle, ja sille itselleenkin on hyödyksi, että sillä on kansalaisia, jotka osoittavat kunnioitusta vanhempiaan kohtaan.] ^BSiinä on nykyiseen aikaamme soveltuva opetus. Meidän ei tarvitse panssaroida sydäntämme rautalevyillä, riittää että panssaroidemme olkapäämme; riittää että kastamme kynämme musteeseen, meidän ei tarvitse kastaa sitä vereen. Jos ystävyden, yksityisten velvollisuuksien, annettujen lupauksen ja sukulaissiteiden ylenkatsominen yleisen edun vuoksi ja kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan osoittaa sydämen suuruutta ja harvinaista ja ainutlaatuista hyvettä, silloin totisesti meille riittää puolustukseksi, että se on suuruutta, jolla ei ole sijaa Epameinondaan suuressa sydämessä.

¹ Spartalaisilta.

² Livius, XXV, xviii, 5.

³ Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, I, vii, 37.

⁴ Cicero, *De officiis*, III, xxiii, 90.

Minua kauhistuttaa tämän häiriintyneen sielun hurjistunut yllätys:

*Dum tela micant, non vos pietatis imago
Ulla, nec adversa conspecti fronte parentes
Commoveant; vultus gladio turbate verendos.*¹

[Keihäitten välkkeessä teidän ei pidä antaa minkään tunteita herättävän kuvan vaikuttaa itseenne, eikä sen, että vastakkaisessa rivistössä näette omat isänne; viiltäkää miekalla auki heidän kunnianarvoiset kasvonsa.]

Riistäkäämme ilkeiltä, verenhimoisilta ja petollisilta luonteilta tuo muka järkeen perustuva veruke. Luopukaamme moisesta hirviömäisestä ja luonnottomasta oikeuskäsityksestä ja seurattaamme inhimillisempiä esikuvia. Kuinka suuri vaikutus onkaan aikakaudella ja esimerkillä! Kansalais sotien aikana eräässä taistelussa Cinnaa vastaan Pompeiuksen sotilas oli tietämättään surmannut veljensä, joka kuului vastakkaiseen puolueeseen; hän tappoi oitis itsensä häpeän ja katumuksen vallassa – ja muutamia vuosia myöhemmin toisessa saman kansan sisällissodassa muuan sotilas pyysi päälliköiltään palkintoa siitä, että oli surmannut veljensä.²

Teon kunniallisuutta ja kauneutta perustellaan väärin, jos vedotaan sen hyödyllisyyteen, ja yhtä väärä on johtopäätös, että jokainen on siihen velvoitettu ^Cja että teko on kaikille kunniallinen, ^Bjos se on hyödyllinen.

^C*Omnia non pariter rerum sunt omnibus apta.*³

[Kaikki asiat eivät sovi yhtä hyvin kaikille.]

¹ Lucanus, VII, 320. Puhuja on Caesar.

² Tacitus, *Historiae*, III, 51, molemmat esimerkit. Toinen sota käytiin sata vuotta myöhemmin Vitelliuksen ja Vespasianuksen välillä.

³ Propertius, III, ix, 7.

^BValitkaamme keskeisin ja hyödyllisin toiminta ihmisten yhteiskunnassa, nimittäin avioliitto. Pyhien yhteisö tosin pitää päinvas-
taista tietä¹ kunniallisuutena ja sulkee ammateista arvokkaim-
man² avioliiton ulkopuolelle samaan tapaan kuin määräämme
vähempiarvoiset eläimet siittoloihin.

¹ Pappien ja munkkien selibaattia.

² Papin ammatin.

OSA III

MICHEL DE MONTAIGNE (1533–92) on ranskalaisen kirjallisuuden tärkeimpiä klassikoita ja esseemuodon ensimmäinen edustaja koko kirjallisuushistoriassa.

Viidensadan vuoden takaiset esseet yllättävät nykylukijan tuoreudellaan. Ranskassa ne ovat edelleen osa elävää kulttuuriperintöä ja yleissivistystä.

Montaignen koko esseetuotanto julkaistaan nyt ensi kertaa suomeksi sekä suuren yleisön että tutkijoiden käyttöön sopivassa muodossa. Esseet ilmestyvät kolmessa osassa.

Ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 2003
ja toinen vuonna 2008.

